

ДИСКУРС НАРОДНИЦТВА В ЕПІСТОЛЯРІЇ БОРИСА ГРІНЧЕНКА

У статті проаналізовано головні концепти народництва в епістолярії Бориса Грінченка, визначено домінантну складову листів означеної проблеми. Визначено дискурсивні лакуни епістолярної комунікації, зміну поглядів, емоційну складову.

Ключові слова: дискурс, народництво, епістолярій, лист, діалог, просвітництво, національна ідея

Борис Грінченко орієнтував своє життя на служіння національній ідеї, і цим пафосом просякнутий його епістолярій. Призначення письменника окреслюється вмінням «одбивати» життя, помітити в ньому найхарактерніше, провести «народолюбну ідею». Це закономірно, адже, на думку С. Павличко, «культурі, і передовсім літературі ідеологи народництва кінця ХІХ століття відводили суспільну роль – саме з неї мала відродитися втрачена державність» [11, 33]. Т. Гундорова також звертає увагу на те, що кінець ХІХ ст. характеризувався в українській літературі і літературній критиці «приглушеністю власне літературних функцій, літературності як такої і домінуванням дидактичних, просвітницьких, суспільно-політичних, соціографічних функцій» [10, 11]. У статті «Наше літературне життя» І. Франко ставив Б. Грінченка на «перше місце серед справжніх борців за українське слово», на «перше місце – по пильності, по таланту, по тривалій працьовитості і різномірності інтересів духовних» [12, 91]. Своє першочергове завдання Б. Грінченко вбачав у служінні народу і вважав, якщо людина щоденно прагне бути кращою, то тоді вона стоїть на шляху духовного розвитку. Його листи – важливе джерело вивчення громадсько-політичного, культурного і літературного життя України кінця ХІХ – початку ХХ століть.

Народництво в епістолярії Б. Грінченка посідає домінантне місце і визначається служінням народові, вболіванням про гармонію святого закону правди, рівності, справедливості. Духовне життя українського суспільства він визначає як активотворчу діяльність людей, що полягає у засвоєнні та перетворенні світу, зберіганні, розподілі, споживанні духовних цінностей ідеального змісту, причому це охоплює не тільки ідеальні явища, але й суб'єктів духовного життя, що мають певні потреби, інтереси, ідеали, а також соціальні інститути, що займаються виробництвом. 1897 року у листі до Богданової Б. Грінченко писав: «треба так упорядкувати життя, щоб Ваші духовні інтереси ширшали, а не вужчали. А цього можна досягти тільки повсякчасно працею. Коли своєї самоосвіти та ще тим, що Ви виберете собі симпатичне Вам гарне діло і присвячуватимете йому сили. Без цього Березне Вас так саме зтягне в свої дрібні міщанські інтереси, як зтягла інших. Коли

можете йти в учительки, — йдіть в учительки і будьте вчителькою гарною, ідейною. Це буде діло» [2, 1 арк.].

Епістолярна спадщина Б. Грінченка правдиво віддзеркалює його внутрішній світ, вдачу, захоплення й розчарування, задуми і сподівання, ставлення до рідних, а також до поточних подій. У листі до Михайла Комарова 1888 року Б. Грінченко зазначає: «Ви казали в одній своїй рецензії, що народ учить треба не його-ж власними творами. Але Ви забули те, що народ затого не бачить української книжки і що українська книжка для його така несподівана новина, що він дивитця на неї зпершу навіть скоса (це факт!). Таким побитом народ наш, здеморалізований тими обставинами, у котрих він живе, треба спершу привчити до книжки на рідній мові, а тоді вже учити» [6, 1 арк.].

Борис Грінченко намагався надати народництву нового змісту, прагнув вивести за межі «темного життя», інфантильного існування. Вболіваючи про освіту простого люду він звертається до тогочасної інтелігенції, намагаючись долучити «вищий клас» до проблем села, зупинити національну еміграцію. Його хвилювало повсякденне життя селян, адже працюючи по 15-16 годин вони фізично не мали змоги долучатися до «високих ідей». Вважаючи, що просвітництво тісно пов'язане з самоповагою Б. Грінченко не розумів, як можна говорити про самоповагу, коли людей «ругають площадними словами» [1, 1 арк.]. На думку Б. Грінченка просвітництво прирівнює людей і тому його завдання, як свідомої людини, з'єднати народ з інтелігенцією, вивести за межі загальмованої національної психології, анулювати ту прірву, яка існує між ними. Проте свою мету він вбачав не лише в тому, щоб долучити українську інтелігенцію до просвітницької діяльності простого люду, а й до піклування про те, щоб сили для просвітництва не гинули на важкій праці, щоб прагнення до світла не «убивались положеніємъ «лягавой собаки», которуюпривязываютькъ колесу арбы!» [1, 1 арк.]. Не може людина із незадоволеними фізичними потребами, розвивати потреби духовні, тому «не заботиться о народномъ благосостояніи — это значитъ строить зданіе на песке» [1, 2 арк.]. Б. Грінченко наголошує на тому, що кожен має дбати про добро громадське, щоб люди були здорові і тілом і духом: «Кожен мусить дбати, щоб люди наші не дикі, а освічені були, не хворі, а здорові, не голодні й холодні, а наїдені й напитені. Повинен дбати, щоб наша земля укрилася не болотами й пісками, а полями з важкоколосим хлібом, садками запашними та лісами зеленими. І тільки той, хто дбає про се, тільки той і відбуває як треба громадську повинність» [8, 337].

Проблема духовного розвитку України є однією з головних, які ставив перед собою митець. Різка критика щодо розвитку літератури, історії України генерує різні смислові й настроєві пласти епістолярію. У листі від 1888 року до М. Комарова Б. Грінченко чітко відстоює позицію розповсюдження української книги, адже народ потрібно вчити на творах з приватного життя простих людей. Письменник вважав, що народ «скоса» дивиться на українську книжку тому що здеморалізований тими обставинами в яких

живе: «... треба спершу привчити до книжки на рідній мові, а тоді вже учити» [7, 1 арк.].

Б. Грінченко по-сучасному розглядав проблему народництва і саме тому категорично відстоював позицію видання українських творів, усвідомлюючи, що не лише науковими працями можливо досягти духовного розвитку, але й простими, народними творами, які розвивають українську націю, написані з гумором, в яких відображено народний світогляд. Але таких творів на думку Б. Грінченка дуже мало: «... не самі наукові читати народові, – він бажа й беллетристики. А у нас її дуже мало, пишемо ми ліниво, – чому-ж недати і народного твору?» [7, 2, арк.].

Письменник вимогливо ставився до праці з розвитку народництва, вважаючи, що робити в цій справі потрібно набагато більше, шукати різноманітних способів, не чекати допомоги від «богатирів-панів», а самим братися за діло: «невже ми сто за того років живучи у таких обставинах, що сьогодні одлига, а завтра мороз, жменею користуватись з одлиги? Невже ми не могли, у мороз готувати, а у одлигу видавати? А збірники творів наших письменців? Та це ганьба для нас! Ми не маємо досі путящого видання Котляревського! Ми віддаємо его усяким Панчешникам, котрі своїми виданнями псують его твори! Ми не написали досі півсотні путящих книжок для народу! Ми не маємо досі популярної української історії! Ми примушуємо Петрових писати за нас історію літератури нашої! [7, 2-3 арк.].

Проблема народництва в епістолярній спадщині Бориса Грінченка дещо дискусійна, подеколи письменник загострює свою позицію, іноді висловлює песимістичні думки, які вражають. Прикладом може бути лист Б. Грінченка до Івана Зозулі, написаний у 1881 році: «... Ти щасливіший від мене, бо маєш змогу працювати для святого діла, робити для нашого люду. Я-ж і досі сиднем сиджу от тут у цім багні і коли з його видеруся — святий знає, бо од інспектора нічого нема і я певен, що мене у село не пустять. Доведеться гинути тут. Чую і розумію добре, що що-дня падаю все нижче та нижче, а де кінець цьому?.. Його не видно тепер для мене... Я пишу до тебе все уривками та уламками, але вибачай, – бо тепер голова обертом іде, ходиш, як божевільний, бо стільки оце погані скоїлося, що й лік їй і розум свій загубив... Печаль великая обняла душу мою и всякия мерзости оточила ю. И плачу, и рыдаю и знову покы и покытеж-самероблю, а инодито йвылаюсяпрепогано, але з лайки нічого не виходе і я покисумую, і покилаюся. А що? Чепурно?» [3, 1 арк.]. Віддаючи всі сили на розбудову народництва Б. Грінченко гостро переживає невдачі, які глибоко ранять його душу, знаходить сили боротися далі. У листі до М. Комарова він пише: «Сидю як у темряві, нічого нового не знаючи, сумно. На лихо ще й обстановка ворожа. Ну, та до цього нам не треба звикати – навчилися!» [6, 4 арк.].

Листування Б. Грінченка свідчить про поліфонізм діалогів, які стосуються народництва. Такі листи демонструють творчу індивідуальність письменника, розкривають єдність особистого й громадського, художнього й публіцистичного, морального й етичного. У цьому контексті варто послатися на специфіку епістолярного діалогу між Б. Грінченком та Іваном Липою, що

спрямований на служіння українському народу. У листі 1893 року Б. Грінченко писав: «Любий дідьку Йване, питаєтесь про те, де краще Вам зостатися – на селі, чи в Харкові. Скажу так: на село треба, дуже треба діячів, але треба їх і в місті. І там, і там можна зробити величезну користь нашій країні. Дивіцця, де Вам буде зручніше. На селі Вам буде спокійніше, бо не дошкулятиме Вас та «культурна» обстановка, яка мучитиме в городі. За те на селі будете Ви відгороджені від світу. Ви ж, здається, звикли до товариства і тяжко Вам буде жити в самотині. А про те – тоді мабуть видніше буде, як воно складеця. Життя саме штовхне Вас на той чи на той шлях. І той, і той має своє погане, і своє гарне. Я не зважуюсь обстати виразно ні за той, ні за той. Але ж і на тому, і на тому робити можна багато добра. То ж на який підете, там і робитимете.» [4, 1 арк.]

Духовна близькість з І. Липою давала Б. Грінченкові право на дружні поради, націлені на піднесення української свідомості. У листах він закликає до визволення, проявлення себе у творчості, яка була б корисною для України: «Ваша медицина – се буде Вам тільки спосіб до здобування шматка хліба, чи Ви справді її любите, як... ну, як Тургенев любив літературу? Яка Ваша діяльність буде яко Українця: чи яко лікаря, чи може яко кого іншого, напр. яко письменника? Коли Ви любите медицину, коли Ваша найголовніша праця в житті буде лікарська, тоді йдіть на село і робіть народові користь найулюбленишим Вам способом – лікарством. Коли ж Ви досить байдужі до медицини і вона даватиме тільки Вам змогу придбати шматок хліба, а Ви схочете служити рідному краєві – ну, хоч яко письменник, то тоді Вам можна зостатися і в місті. Тільки все ж на село Вам доведеться подивитися, дізнатися, як воно живе, щоб потім могли Ви працювати не на осліп, а добре знаючи тих, на кого працюєте.» [4, 1 арк.]

Б. Грінченко прагнув до моральної свободи українського народу, адже тільки за такої умови, на думку письменника, нація зможе досягти свого розквіту, натомість відродження народу треба починати з його духовного пробудження. У листах до І. Липи відчувається неприхована щирість Б. Грінченка до українців-побратимів (де б територіально вони не проживали). Письменник виступає оборонцем простих людей; із співчуттям пише про «австрійських українців», вважаючи їх одним із найнещасніших, на той час, народів у Європі. Митець з болем згадує скільки вони витерпіли горя: голодування, адміністративні утиски, глитайські шахрайства, що чинились над ними не тільки чужими, але й своїми, гніт від польського панства – гніт економічний, релігійний і національний: «Тяжко жити людині в такому становищу! Людина шукає змоги вирватися з його здобути собі кращої долі і добірає спосіб, як се зробити, добірає пункту, що на його можна було б зіпертися у борні за свою долю» [4, 2 арк.]

Б. Грінченка пригнічував той факт, що «галицько-буковинський народ» залишався поза увагою тогочасних «проводирів», які дуже мало робили у боротьбі за народне право й долю, були нездатними оборонити народ, впевнити, що він має власну силу здобути краще життя: «Замість щоб дбати про реальні потреби народні, наші галицькі проводирі навіть і тепер як і

перш, гризуща за ь та ы, а народ виходе умірати з голоду з рідного краю в чужі краї. Що-ж дивного, коли народ зневірився в своїх проводирях, коли він почув, що не тут той пункт підпорний, що він його знайти мусить, щоб не згинуть?» [4, 2 арк.]

Б. Грінченко з теплотою ставився до простих людей, співчував, намагався допомогти, вселити надію, віру у краще майбуття. Виправдовував він і тих, хто слухав «добродіятелів», адже намучене серце хоче полегкості: «Народ безщасний, думаючи так, бо не знає, як гірко, як тяжко він одуриця. Але це його позивання до визволу, це його надія знайти пункт підпорний там, де його показують москалефіли саме і є тією річчу, що дає москалефілові життя. Частина москалефілів свідомо дурить народ своїми байками, а частина сама вірить їм. І це дає москалефільській партії змогу жити, це (або що не будь таке, як се, коли я тут помиляюся), а не московські рублі» [4, 3 арк.]

Народницька ідея була визначальною для Б. Грінченко і ґрунтувалася на виконанні обов'язку перед народом. Саме тому він вимагав від себе та від побратимів, до яких відносив і І. Липу, чітких, послідовних, конкретних дій, зауважуючи, що робиться дуже мало заради загальної справи. На думку письменника треба напружитися з усієї сили, треба віддаватися цілком цій роботі, тільки тоді народ зрозуміє хто до нього прихильний. «Треба, щоб народ побачив од нас реалізовану прихильність до його, а не слова» [4, 3 арк.]

Б. Грінченко завжди ставив конкретні завдання, виконувати які закликав всіх, кому не байдужий український народ. У листі до І. Липи він апелює до радикальних дій, що матимуть успішні результати; звертає увагу на те, що робити потрібно більше, аби досягти мети: «Тепер видко виразно, що мусимо ми робити. 1) Ми мусимо вбити мрії, вияснити народові, як справді стоїть річ там, де обіцяють народові рай. 2) Ми мусимо в певнити народ, що тільки власну силу розвиваючи може він досягти визволу з свого нещасливого становища та 3) мусимо статися справжніми, а не мальваними, проводирями нашому народові, мусимо показуючи, що ми, а не той ладні положити за його життя» [4, 4 арк.]

Грінченка пригнічував поділ на народівців та радикалів, але радів з того, що об'єднувало їх спільне бажання – покращення життя народу. Іноді ці угруповання не могли порозумітися в єдиній справі, адже погляди на одну й ту ж проблему були різними. Б. Грінченко важко переживав такі непорозуміння, адже головне – вибороти моральну свободу людей, дбати про їх духовний розвиток. Натомість, щиро радів, коли помилявся стосовно радикалів: «Я признаюсь, що під впливом народівської преси я, хоч і завсіді був прихильний до народніх інтересів, про які клопочуща радикали, –на самих радикалів дивився трохи неймовірно. Я признаюсь в своїй помилці з радістю, бо це радість впевнитися, що маєш щирого приятеля там, де сподівався його не мати. Я ні трохи не хочу хвалити те погане, що є у радикалів; я хвалю тільки гарне. А гарного цього білш, ніж поганого. Так саме і в народівців, укупі з гарним, є чимало поганого та про се нема чого Вам довго балакати, бо Ви це й самі здорові знаєте» [4, 4 арк.]

Б. Грінченко прагнув порозуміння між радикалами та народовцями, адже усвідомлював, що розбрат руйнує українську силу, а згоди немає тому, що радикали «задержуваті», а народовці уперті «по бусурманські», що заважає досягти спільного консенсусу. На думку письменника порозуміння між ними мало відбутися якомога швидше заради загальноукраїнських інтересів. Логічним в цьому контексті є лист Б. Грінченка до І. Липи з критичними зауваженнями щодо роботи народовців: «Бо гляньте бо: формула радикальна: «призначаючи що розвиток великих нар. має можливий тільки на національному ґрунті, дбатимуть радикали про те, щоб піднімати національну самосвідомість» (цітую з голови, тим слова певне не зовсім так, але те, що в словах — так, див. програму р.п.) – ця формула дає народовцям цілковиту змогу погодитися з радикалами. А тим часом народовці зовсім уже не до речі починають кричати, що радикали тільки з «опортунізму» признають національність» [5, 1 арк.].

Головним завданням Б. Грінченко вважає забезпечення духовних потреб не лише інтелігенції, а й простого люду. Ідею національного відродження Б. Грінченко вбачав у вільному політичному, соціальному, економічному, культурному розвитку українського народу, прагнув представити культуру як цілісність на всій етнічній території з єдиною загальнонаціональною мовою: «Українські націоналі-народолюбці вважають русько-українську націю за націю самостійну, що має всі права, які звичайно повинна мати нація — себто: права порядкувати по-своєму в своїй землі в справах просвітній, культурній, економічній, соціальной та політичній» [9, 105].

Отже народницька позиція Б. Грінченка спрямована на розбудження, усвідомлення українського національного духу. Це завдання він вирішував всіма можливими і неможливими шляхами: агітував за українське слово, надавав людям практичну допомогу, організовував народні зібрання, показував приклад своєю літературною і науковою працею.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Б. Грінченко до Алчевської від 1892 року – Інститут рукописів НБУ імені В. Вернадського, ф. III, 40613 1-2 арк.
2. Б. Грінченко до Богданової від 1897 року – Інститут рукописів НБУ імені В. Вернадського, ф. III, 40644 1 арк.
3. Б. Грінченко до І. Зозулі від 1881 року – Інститут рукописів НБУ імені В. Вернадського, ф. III, 40904 1 арк.
4. Б. Грінченко до І. Липи від 1893 року – Інститут рукопису НБУ імені Вернадського, ф. III, 40997 1-4 арк.
5. Б. Грінченко до І. Липи від 1893 року – Інститут рукопису НБУ імені Вернадського, ф. III, 40996 1 арк.
6. Б. Грінченко до Комарова від 1888 року – Інститут рукописів НБУ імені В. Вернадського, ф. III, 40927 1-4 арк.
7. Б. Грінченко до Комарова від 1888 року – Інститут рукописів НБУ імені В. Вернадського, ф. III, 40927 1-3 арк.
8. Б. Грінченко Драми і комедії. – Чернігів., 1902. – С. 337.

9. Грінченко Б. (Вартовий) Листи з України Наддніпрянської. Лист XII//Б. Грінченко-Драгоманов. Діалоги про українську справу. К., 1994. – С. 105.

10. Гундорова Т. Проявлення Слова. Дискурс раннього українського модернізму: постмодерна інтерпретація / Т. Гундорова. – Л. : Літопис, 1997. – 297 с.

11. Павличко С. Д. Дискурс модернізму в українській літературі : монографія / С. Д. Павличко. – 2-ге вид., переробл. і доповн. – К. : Либідь, 1999. – 447 с.

12. Франко І.Я. З останніх десятиліть ХІХ в.//Франко І.Я. Збір. творів: У 50 т. – К.: Наукова думка, 1084. – Т. 41: Літературно критичні праці (1890-1910). – С. 471-529

In the article the main concepts of populism into epistolary Borys Grinchenko are analyzed and dominant component of such kinds of letters is outlined. Also discursive gaps of epistolary communication are determined as well as views' changing and emotional component.

Keywords: discourse, populism, correspondence, letter, dialogue, education, national idea

В статье проанализированы основные концепты народничества в эпистолярии Бориса Гринченко, определено доминантную составляющую писем этой проблемы. Определены дискурсивные лакуны эпистолярной коммуникации, изменение взглядов, эмоциональную составляющую.

Ключевые слова: дискурс, народничество, эпистолярный, письмо, диалог, просвещение, национальная идея.